

Allâme S. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî'nin Hayatı

Dr. Muhammed Bâkır Horasânî

وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا

“O, hikmeti dilediğine verir. Ve kendisine hikmet verilmiş olana çok büyük bir hayır verilmiş demektir.” (Bakara, 269)

Doğum

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, hicrî kamerî 29 Zilhicce 1321 (milâdî 17 Mart 1903 / şemsî 26 İsfend 1281) perşembe günü her zaman dindarlığı, bilgisi ve zarafeti ile tanınan ünlü seyid ailelerinden birisi olan soylu ‘Tabâtabâî’ ailesinde Tebriz’de dünyaya geldi. Babası onun adını Seyyid Muhammed Hüseyin koydu. Doğumu Meşrutiyet Hareketi’ne rastlar; Azerbaycan ve özellikle Tebriz şehri o dönemde oldukça etkili ve önemli bir siyasî merkez olarak kabul edilirdi. Seyyid Muhammed Hüseyin, beş yaşında annesini, dokuz yaşında da babasını kaybetmiş ve küçük erkek kardeşiyle birlikte; Seyyid Muhammed Hasan Bey yani babasının vasisinin vesaleti altına girmişlerdir. Allâme’nin kendisi bu dönem hakkında şöyle yazar:

“1903 yılında Tebriz’de âlim bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldim. Annemi beş yaşında, babamı da dokuz yaşında kaybettim. Her insan hayatında acı ve tatlı şeylerle karşılaşır. Ben ise hayatımın büyük bir dönemini yetim olarak geçirdim ve bir yetimin acısını tüm kalbimle hissedip idrak ettim.”¹

Eğitim

Seyyid Muhammed Hüseyin ilkokul eğitimine 1911 senesinde yani 8-9 yaşlarından itibaren başladı ve 1917 yılına kadar Kur’an-ı Kerim, Sadî-i Şîrâzî’nin Gülistân ve Bustân, Nisâbü’s-sıbyân, Tarih-i Mu’cem ve o dönemin diğer yaygın kitaplarını okudu.

¹ Merhum Allâme Tabâtabâî’nin kaleme aldığı kendi özgeçmişinden

Allâme konuyla ilgili şunları yazmıştır:

“Babamın vefatından kısa bir süre sonra mektebe, daha sonra da bir okula gönderildik ve nihayetinde eve gelen özel bir muallimin eline emanet edildik. İşte bu sayede Farsça ve ilkokul eğitimi ile meşgul olmaya başladık. Bu neredeyse altı yıl sürdü. O günlerde ilkokullar için belirli bir müfredat ve eğitim programı yoktu.

Çok net hatırlıyorum; 1911 ile 1917 yılları arasında, eğitimle meşgul olduğum zamanlarda, genellikle her şeyden önce okutulan Kur'an-ı Kerim'i ve Sadî-i Şîrâzî'nin Gülistân ve Bustân'ını, Nisâb'ı, Ahlâk-ı Mûsavver'i, Enver-i Süheylî'yi, Tarih-i Mû'cem'i, Mûnşîât-ı Emir Nizâm'ı ve İrşâdû'l Hisâb'ı okuyup bitirmiştim.”²

İlim Havzasına Giriş

1918'de dinî medreseye geçerek 1925 yılına kadar Arap edebiyatı, fıkıh ve seviye dersinin esasları ile mantuk, teoloji ve felsefe kitaplarını okuyan Allâme aynı zamanda, akrabası olan Mirzâ Ali Nakî'den de hat ve güzel yazı sanatını öğrendi. Onun kullandığı nesta'lik ve şikeste hat yazısı, o zamanın hat ustalarının en güzel ve en belâgatlı hatlarından biriydi. Her ne kadar ömrünün son zamanlarında yorgunluktan ve elindeki titremeden dolayı hattı bozulsa dahi ancak satırlara yazılan cümleler, bu sanatta bir ustadan söz ediyordu. Kendisi bu konu hakkında şöyle diyordu:

“Gençlik zamanından kalma bazı yazılar var ki onlara baktığımda bu benim yazım mı diye hayretler içerisinde kalıyorum!”³

Öte yandan Allâme, Tebriz'deki eğitimi hakkında şunları yazıyordu:

“1919 yılında dinî ilimler ve Arapça eğitimi almaya başladım ve 1926 yılına kadar metin okuma ile uğraştım. Bu yedi yıl zarfı içerisinde sarf alanında Emsîle, Sarf-ı Mîr ve Tasrîf ve nahivde Evâmîl, Nemuzec, Samediyeye, Sûyutî, Câmî, Mûğnî, el-Mutavvel kitabının beyanı, fıkıhta Şerh-i Lû'me, Mekâsîb, usulde Muallim, Kavânîn, Resâil, Kifâye, mantuktan Kûbra'da Şerh-i Şemsîyye Haşiyesi, felsefede Şerhû'l İşârât, kelimada Keşfû'l Murâd'ı okudum. İşte bu şekilde metin derslerini bitirmiş oldum.”⁴ Elbette henüz felsefe ve irfân için daha yolum vardı. Tabi eğitimimin başında, sadece sarf ve nahiv ile ilgilendiğim için tahsilime devam etmekle ilgili çok da hevesim yoktu. Zaten bu yüzden okuduğum her şeyi anlamadım ve bu şekilde dört yıl geçirdim. Ondan sonra, Allah'ın lütfu ve inayeti beni yakaladı ve değiştirdi. Artık kendimde tahsilimi kemale erdirmek için bir teveccüh ve heyecan hissetmeye başlamıştım. Öyle ki, o günden itibaren neredeyse on yedi yıl süren öğrenimin sonuna değin, eğitim ve düşünme konusunda hiçbir zaman yorulmadım

² ‘Üstad Allâme Tabâtabâî'nin Kendi Kaleminden Hayatı', Cumhuriyet-i İslâmî Gazetesi, Yıl 3, 16 Kasım 1981, s.10

³ ‘Allâme Seyyid Hüseyin Tabâtabâî, İran Topraklarının Gururu', c.9, Tahran Belediyesi Kültür ve Sanat Organizasyonu Eğitim Merkezi, İlk baskı, 2006

⁴ Seyyid Hâdi Hüsreşâhî'nin çabalarıyla Allâme Tabâtabâî'nin İslâmî çalışmalarının incelenmesi

ve cesaretim kırılmadı. Öyle bir hale bürünmüştüm ki dünyanın çirkinliğini ve güzelliğini unuttum gitti, acı ve tatlı olayları bir tutmaya başladım, çevremde ilim ehli olmayanlar dışında herkesi tasfiye ettim. Yemek, uyku ve hayatın diğer gereksinimleri için lazım olan asgarî miktarla yetindim ve geri kalanını ders çalışmaya harcadım. Özellikle bahar ve yaz aylarında, geceyi gün doğumuna kadar çalışarak geçirdiğim ve hep yarınki dersi bir önceki gece çalıştığım zamanlar çok oldu. Herhangi bir sorunum varsa çözerdim ve sınıfa geldiğimde zaten öğretmen ne söylediğinin farkındaydım ve öğretmene hiçbir zaman soru veya yapamadığım bir şey getirmedim.”⁵ Seyyid Muhammed Hüseyin efendinin kendi beyanlarına göre eğitim yılı 17 sürmüş ve ilk başlangıcından itibaren Allın lütfuna mazhar olmuşlar. Bu sayede eğitim yılları tatlı cazibeli hale gelmiş öyle ki bir an bile kendini yorgun ve halsiz hissetmemiş. Aynı zamanda tüm lüzumsuz işleri kenara koyup dünyevi engelleri rahatlıkla aşmış.

Necef Yılları

Allâme Tabâtabâî kardeşi Seyyid Muhammed Hasan ile 1925 senesinde eğitimine devam etmek için Necef-i Eşref’e gittiler ve 1935 senesine kadar yani tam on sene burada ilim tahsil ettiler. Burada geçirdikleri yıllarda; Kumpânî adıyla tanınan Ayetullah Şeyh Muhammed Hüseyin Garevî İsfehânî, Ayetullah Mirza-i Nâinî, Ayetullah Seyyid Ebû’l-Hasan-i İsfehânî, Ayetullah Seyyid Muhammed Hüccet Kûhkemereî, Ayetullah Seyyid Hüseyin Bâdkubeî, Ayetullah Seyyid Ebû’l-Kasım Hansârî, Ayetullah Hacı Mirza Ali İrevânî, Ayetullah Mirza Ali Asger Melikî, Ayetullah Merhum Seyyid Abdulgaffâr Mâzenderânî ve nihayetinde büyük arif Ayetullah Seyyid Ali Gâzî Tabâtabâî’nin öğrencileri oldular.

Allâme Tabâtabâî Necef’te bulunduğu dönem için şunları not düşmüştür:

“1925 yılında tahsilimi tamamlamak için Necef’e gittim ve merhum Ayetullah Şeyh Muhammed Hüseyin İsfehânî’nin derslerine katıldım. Yaklaşık altı sene süren özel alan uzmanlığı usul dersleri ve dört sene de alan uzmanlığı fıkıh derslerini kendilerinden aldım.

Aynı şekilde sekiz sene Ayetullah Nâinî’nin fıkıh derslerine iştirak ettim ve yine kendilerinden bir dönem usul dersleri aldım. Bu dönem içerisinde merhum Ayetullah Seyyid Ebû’l-Hasan-i İsfehânî’nin yanında yine alan uzmanlığı fıkıh dersleri gördüm.

Ricâl ilmini öğrenmek için merhum Ayetullah Hüccet Kûhkemereî’den konuyla alakalı tüm dersleri aldım. Felsefede de dönemin büyük filozof ve bilgisi olarak tanınan merhum Seyyid Hüseyin Bâdkubeî’den bu ilimleri öğrenmeyi başardım. Bu büyük insanın yanında öğrencilik yaptığım altı yıllık zaman zarfında Sebzevârî’nin manzumesini, Molla Sadrâ’nın Esfâr ve Meşâir’ini, İbn Sinâ’nın Şifâ adlı külliyatını, Aristoteles’in Teoloji kitabını, İbn Tûrke’nin Temhid-i Kavâid ve İbn Miskeveyh’in ahlak kitabını okudum.

Rahmetli Bâdkubeî, eğitimime duyduğu büyük ilgiden dolayı, beni muhakeme tarzına alıştırmak ve felsefi zevkimi güçlendirmek için bana matematik öğretmemi buyurdu. Bu

⁵ Devlet Abâdî, Azerbaycan Şüerâsı (Ketrân Tebrizî’den Şehriyar’a) c.1, s.518

büyük âlimin tavsiyesi ile de merhum Seyyid Ebû'l-Kasım Hansârî'den, muhakeme aritmetiği, astroloji, geometri ve cebir muhakemesi dersleri aldım.”⁶

Allâme Tabâtabâî, matematik ve geometri konusundaki ustalığı nedeniyle tasarım ve mimarî alanında da özel bir uzmanlığa sahipti. Nitekim Kum'daki Hüccetiye ilahiyât medresesinin plan ve tasarımı da kendisi tarafından yapılmıştı.

Allâme'nin bazı öğrencileri şöyle naklediyordu; Hüccetiye medresesinin binası oldukça küçüktü ve merhum Ayetullah Seyyid Muhammed Hüccet, çevredeki birkaç bin metrelik araziye satın alarak okulu genişletmeyi ve bunu yaparken de İslâmî medreseler tarzında içinde birçok odası olan, sınıf, mescit, kütüphane vb. bölümleriyle geniş ve hijyenik bir alanın tasarlanıp inşa edilmesi gereken bir medrese istiyordu. Bu nedenle Tahran'dan ve diğer şehirlerden birçok mühendis çeşitli mimarî çizimler ile Ayetullah Hüccet'in yanına gelmiş ama onun tarafından bunların hiçbirisi kabul görmemişti. Son olarak ise Merhum Ayetullah Hüccet, Allâme Tabâtabâî'den proje çizmesini ister ve nihayetinde Allâme'nin bu çizimi Merhum Hüccet tarafından kabul görür.

Ayetullah Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâî felsefenin yanı sıra matematik, geometri, eski ve yeni kozmografya ve mimarlık konularında da uzmandı. Allâme Tabâtabâî, astroloji ve astronimi konusundaki ustalığını burada da konuşturmuş ve Hüccetiye Medresesi avlusunda yer alan süs havuzunun yanına öğle ve ikinci vakitlerini bulmak için kullanılan Dâire-i Hindiyeye dahi yapmıştı. Bu sayede kible yönü tam olarak anlaşılıyordu. Aynı zamanda havuza yerleştirmiş olduğu gösterge sayesinde yılın en uzun ve en kısa günü ile öğle ve ikinci namazlarının tam vakti de belirlenmiş oluyordu.

Tebriz'e Dönüş

Seyyid Tabâtabâî 1935 yılında Necef'te on yıl kaldıktan sonra ekonomik koşulların zorlaşması nedeniyle Tebriz'e döndü ve bundan sonraki on yılını Tebriz'in Şâdâbâd bölgesinde çiftçilik yaparak ve arazilerini ıslah ederek geçirdi.

Allâme bu zaman zarfında bir taraftan mütalaa ve araştırmalarını sürdürürken; bir yandan da tarımla uğraşüyor, su kanalları açıyor, bağ ve bahçeleri ıslah ediyor, verimsiz ağaçları güçlendiriyordu. Seyyid Muhammed Hüseyin tarım ve ziraât konusunda da çok iyi bilgi ve beceriye sahipti hatta zamanın ötesinde imkânları kullanıyordu çiftlik derelerinin haritasını çıkararak ağaçların sulama sürecini belirledi; Öyle ki her ağaca ulaşması gereken su miktarı hesaplanıp doğru bir şekilde bölündü. Bu sayede su seviyesini ve her ağaca ne kadar su ulaşması gerektiğini doğru bir şekilde hesaplayıp taksim ediyordu.

Allâme'nin oğlu Şâdâbâd'da geçirdiği dönemle ilgili şunları söylüyordu:

“Babamın yıl boyunca sürekli işlerle meşgul olduğunu çok iyi hatırlıyorum. Soğuk havalarda, mevsim yağmurlarının çok olduğu veya kar yağdığı sırasında elinde şemsiye ile

⁶ Bahâuddîn Hûremşâhî, Kur'an Ansiklopedisi c.2, s.1401

veyahut üzerinde aldığı deri veya yünden bir elbise ile çalıştığını çok gördüm. Bu onun için oldukça normal bir durumdu.

Tebriz'in Şâdâbâd kasabasında on yıl boyunca bulunduğu sürede sürekli faaldi; su kanalları kazıyor, harap olan bahçeleri düzenliyor, toprağı yeniliyor, ağaçların bakımını yapıyor ve aynı zamanda birçok yeni bağ ve bahçe inşa ediyordu. Yazları ailemiz kalabilirdi diye köyün içine bir yazlık ev dahi inşa etmişti ve evin bodrum katına modern tarzda bir banyo bile yapmıştı.”⁷

Allâme'nin Tebriz'de bulunduğu dönemlerde modern tarzda bireysel banyoların henüz yapılmadığı ve alışlagelmiş bir şey olmadığı söylenirken Allâme Tabâtabâî, kendi köyü olan Şâdâbâd'da kendi evine uzmanlığıyla oldukça kullanışlı bir banyo ve kişisel duş alanı yapmıştı.

Bu dönemde Şâdâbâd halkının dertlerine de kayıtsız kalmamış, elinden geldiğince ihtiyaç sahiplerini gözeterek halkın sıkıntılarını çözmüş ve hatta bu amaçla Karzû'l-Hasene olarak adlandırılan bir fon kurarak ihtiyaç sahiplerine borç vermişti.

Aslında Allâme'nin Şâdâbâd'daki on yıllık varlığı, zamanının çoğunu tarım ve bahçecilik alanında çalışarak ve okuyarak geçirmesine izin vermiş ama yine de Necef-i Eşref'teki üstatlarından ve ilmîye medreselerinden öğrendiği bilgileri incelemek, düzenlemek ve tasnif etmek için de kendine zaman ayırmıştı. Hatta Merhum Seyyid Ahmed Gâzî Tabâtabâî'nin derslerine dahi katılmıştı. Şunu da belirtmekte yarar var; Allâme Tabâtabâî kapsayıcı ilmi, ahlakî, irfanî süluku, teheccütü, zühdü ve insanlarla ilgilenmesinin yanı sıra tarım ile bahçe işlerinde ve binicilikte de oldukça mahirdi.

Kum'a Giriş

Allâme'nin Tebriz'de bulunduğu dönem, İran'ın ve özellikle Azerbaycan'ın en sıkıntılı ve çalkantılı dönemlerinden biri olan Rıza Han'ın din adamlarına karşı katı tutumu ve din karşıtı siyasetiyle paralellik gösteriyordu. Bu dönemde Azerbaycan'da komünist, marksist ve materyalist fikirler Sovyet ajanlar ve orada eğitim görmüş kimseler tarafından güçlü bir şekilde destekleniyordu. Önce Adalet Partisi'ni, ardından Tûdeh Komünist Partisi'ni kurarak yoğun bir propagandaya giriştiler, halkın içinde bulunduğu kaotik durumu ve yoksulluğu istismar ederek adalet ve eşitlik sloganıyla taraftar kazandılar. Daha sonra Sovyet yanlılarının bir kısmının Azerbaycan Demokrat Partisi'ni kurmasıyla askerî faaliyetlere giriştiler. Bir kısım halkı öldürdükten sonra birer birer Azerbaycan şehirlerini ele geçirerek Azerbaycan'ı ayırmayı ve hükümet kurmayı sağladılar. Bu şom ve uğursuz amaç uğruna Sovyet yöneticileri onlara silah, mühimmat ve para göndererek birçok insanı silahlandırmış ve bu cereyan 1945 ve 1946 yıllarında Zencân, Doğu-Batı Azerbaycan ve Erdebil'i İran'ın merkezi hükümetinden ayırmayı başarmıştı.

⁷ Mühendis Abdulkâî Tabâtabâî, Allâme Tabâtabâî'nin Hayatı ve Çalışmaları (1991 Bahar) s.12

Bir yandan Sovyetler Birliği'ne bağlı olanların yoğun propagandası, diğer yandan Rıza Han Pehlevî'nin din karşıtı siyaset ve tutumu birçok kişinin onların propagandasından etkilenmesine neden oldu. Pehlevî muhalifleri arasında Tutarlılık eksikliği, otoriter ve güçlü yönetim noksanlığı nedeniyle, âlimler ve bilgeler için hayat her geçen gün daha da zorlaşıyor. Dolayısıyla Allâme ve kardeşi de diğer âlimler gibi bu dönemde iktidardaki siyasetçilerin ve Demokrat Parti taraftarlarının zulmünden kurtulamamış ve Tûdeh Partisi ile Demokrat Parti bu iki kardeşin de faaliyetlerini engelledi hatta öldürülme riskinin bile vardı, Tûdeh Partisi programında, korku yaratarak ve birçok büyük şahsiyeti öldürerek bölgeyi ele geçirme planının olduğunu, aynı zamanda bölgedeki bir grup âlimleri de öldürmeyi planladıklarını, bu nedenle Allâme Tabâtabâî'nin bu saldırılar nedeniyle Tebriz'den ayrılp Kum'a gitmeyi uygun gördüğünü bu yüzden ilmi çalışmalarını sürdürmek için 1946 yılında Kum kentine geçtiler.

Allâme Tabâtabâî bu dönem hakkında şunları söylüyor:

“1945'te İkinci Dünya Savaşı'nın ateşi yatışmaya, işgalci müttefikler İran'ı birer birer tahliye etmeye başlamıştı ama Azerbaycan bölgesinde kalan Sovyet kuvvetleri hariç. Sonrasında ise Azerbaycan bölgesini kendi adamlarına teslim ederek görünüşte işgallerine son verdiler. Azerbaycan demokratik akımın hâkimiyetinde olduğu bir yıl boyunca bölge güvensizlik, cinayet ve yağmacılığa maruz kalmıştı, ben de kurulu düzenimi bozup Kum gibi bir ilim merkezine taşınmaya karar verdim. Bu konuda Kur'an'dan istihare açma ihtiyacı duydum:

هَٰذَاكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا

“İşte o durumda velilik (koruyuculuk) yalnız hak olan Allah'a mahsustur. O'nun vereceği sevap da daha hayırlıdır, sonuç da daha hayırlıdır. (Öyle durumlarda insanı yalnız gerçek kudret sâhibi olan Allah koruyup kurtarabilir.)” Kehf / 44

Ve böylece bu ayet-i kerime vesilesi ile 1946 yılında asıl memleketimden ayrılarak Kum bölgesine taşındım, bu şehirdeki hayatımı genişlettim ve bilimsel çalışmalarıma devam ettim.”⁸

Allâme'nin oğlu Kum şehriyle ilgili şunları söylüyor:

“1946 yılının mart ayında Kum şehrine girdik, önce Kum'da yaşayan ve dinî ilimler okuyan bir akrabamızın evine yerleştik. Ama çok geçmeden Yehçalgâzî sokağında din adamlarından birinin evinde perde takılarak ayrılabilen iki parçalı bir oda kiraladık, bu iki oda yaklaşık 20 metrekareydi.”

Allâme önce Kum'da Mekâsib derslerine, ardından hukuk ve usulde uzmanlık derslerine başladı. Fakat tefsir ve felsefe konularının, fıkıh ve usulden farklı olarak pek rağbet görmediğini fark edince ve toplumda özellikle eğitimliler arasında ateist düşüncelerin

⁸ Seyyid Hâdi Hûşreşâhî, Allame Tabâtabâî'nin İslâmî Çalışmalarının İncelenmesi, c.1, s.18-24

her geçen gün yayıldığına ikna olunca öğretim programını değiştirerek tefsir ve felsefe öğretmeye yöneldi.

Felsefe ve tefsir dersi, çok sayıda ilgili kişinin katılımıyla oldukça hareketli ve bereketli geçti. Bir süre sonra bazı büyük âlimlerin kararıyla Esfâr dersi sonlandırıldı ve Allâme İlahiyât-ı Şifâ'yı öğretmeye başladı. Bu arada Allâme, Esfâr için gece dersleri düzenlemeye karar verdi. Bu dersler haftanın iki gecesi öğrencilerin evlerinde gerçekleştirilen ve az sayıda ama düzenli katılan öğrencilerin katıldığı etkinlik şeklindeydi. Elbette bu derslerin içeriği çoğunlukla felsefede alan uzmanlığıydı.

Allâme Tabâtabâî'nin derse girmeden önce ön çalışmaya dikkat etmesi, öğrencilerinde de daha dakik olmasına ve araştırma ruhuna kavuşmasına neden oldu. Allâme hiçbir şekilde ilmî ve akademik rütbesiyle asla övünmedi, eğitim ve bilgi vermede ise katiyen cimri olmadı, talebelerin çokluğu ve azlığı onun öğretisini ve açıklamalarını etkilemedi.

Tahran Felsefe Toplantıları Henry Corbin ile Mülakat

Allâme'nin Kum şehrinde yaşadığı sırasında vuku bulan olaylar arasında Sorbonne Üniversitesi Profesörü Henry Corbin'in Fransa'dan İran'a gelişi ve Allâme Tabâtabâî ile Kum ve Tahran'da buluşması da yer alır.

Corbin İran'a geldiğinde birçok İranlı profesörle iletişim kurdu ancak onun ilgisi '*entelektüel*' olarak bilinen kişilerle değil, daha çok İran edebiyatı, sanatı ve felsefesiyle uğraşan profesörlerle iletişim yönündeydi. Corbin bir Heidegger felsefecisiydi; cevapsız sorularına yanıt bulmak için yıllarca dolaşmış durmuş ve nihayetinde soluğu İran'da almıştı. Cevapsız sorularına da Şîî felsefesinin yorumcusu Allâme Tabâtabâî'nin huzurunda cevap bulmuştu.

Allâme ve Corbin'in buluşmaları o dönemde önemli bir felsefî çevrenin oluşmasına yol açmıştır. Tahran Felsefe Dairesi'nin toplantıları, ilahî felsefeye hayran olan hukukçulardan Ahmed Zûlmeccid Tabâtabâî'nin evinde Allâme Tabâtabâî ve Corbin'in buluşmasıyla başladı.

Tahran'ın kuzeyinde uzun süre yapılan bu toplantılarda çağdaş İran'ın pek çok felsefe ve teoloji profesörü hazır bulundu. Burada Şîî felsefesiyle ilgili geniş ve kapsamlı tartışmalar yaşandı, Corbin, diğerleriyle birlikte Allâme Tabâtabâî'nin huzurunda felsefe eğitimi ve derin felsefî tartışmalarla meşgul oldu. Corbin, Allâme'nin kendisine kesin ve ikna edici cevaplar verdiğini hep söylemişti.

Allâme ile Corbin bilgide yorum ve tefsirin rolüne sık sık vurgu yapıyorlardı. Zaten Allâme Tabâtabâî, yorum olmadan gerçek maneviyatın imkânsız olduğuna inanıyordu ve bu ortak nokta bu iki filozofun birbirleriyle daha rahat konuşabilmelerini sağlıyordu. Allâme Tabâtabâî ile iletişim, Corbin'in yaşamındaki en önemli olaylardan biriydi. Çünkü Allâme gibi insanların ilahî hikmet ve bilgeliğin temsilcileri olduğuna inanıyordu. Kadim İran'dan günümüze kadar İran'da bilgelik ışığı asla sönmemiştir diyordu Fransız filozof.

Corbin'e göre İran düşüncesi, manevî bir dünya gibi, sınırlı bir ulusal tavrın ötesine geçen bir mirasın koruyucusu ve himaye edicisiydi. Bu topraklar başka diyarlardan gelen misafir ve ziyaretçilerin kabul edildiği ve ağırlandığı yerdi. Corbin, İran'ın İslam bilgeliliğinin ölümsüz bir bilgelik olduğuna derinden inanıyordu ve her zaman “İran ruhunun ölümsüz gücünden” söz ediyordu.

Yenilikler

Allâme Tabâtabâî, Kum'da onlarca yıl boyunca eğitmenlik, araştırma ve yazarlık yaptığı süre içerisinde birçok kıymetli öğrenci yetiştirmenin yanı sıra, İslam felsefesinin ve Kur'an-ı Kerim'in tefsir ve yorumunun gelişimine de büyük katkılarda bulundu. O sadece İslâmî hikmetin bir muallimi ve istinatgâhı değil, aynı zamanda Meşşâî, İşrâkî ve Mûteâlî felsefesine de tam bir hâkimiyetle yenilik ve tahavvül getirmişti. Bu girişimleri öte yandan ontoloji, epistemoloji, antropoloji, teoloji, metodoloji vb. alanlarda da görülebilir:

a- İtibariyat ve Hakikatler Teorisi; Allâme Tabâtabâî'nin en ünlü ve etkili girişimlerinden birisidir. Ontoloji, epistemoloji, ahlâk, farklı felsefî açlar vb. konularda önemli sonuçları olan ve İslam beşerî bilimlerinin ihyasında etki ve rolü uzmanlar tarafından vurgulanmış ve üzerinde görüş birliğine varılmıştır.

b- Ontoloji; Allâme'nin ontoloji konularında aşağıdakiler dahil birçok yeniliği vardır:

Asâlet-i vakıyet

Felsefî konularda Burhân-ı Limmî'nin olasılığı

Basitetü'l Hakikat kuramı

Zorla yaptırılan bir eylem ile isteyerek yapılan eylemlerinin esaslı bir farkının olması kuramı

Platon'un İdealar teorisine dair şahsi görüşü

Kuvve ve fiil konusunu sabit ve değişken olarak ele alması

Hareket-i Cevherî kuramını ve eylem içerisinde yeni bir eylemin doğuşu

Makûle-i eyin'in makûle-i vaz'a geri dönüşmesi

c- Teoloji; Allâme'nin ilahiyât alanında bazı girişimleri vardır; bunlardan bazıları şunlardır:

1. Yüce Allah'ın sınırlandırılmadan beri olması

2. Sıddıkîn burhanı ilkesine dayanarak vakıyetin devr ve teselsül gerek kalmadan izahı

3. Allah Teala'nın zâtî irade ve zâtî kudretine dair farklı bir yorum

4. Rubûbiyet tevhidinde dair alışılmışın dışında bir yorum

d- Epistemoloji; Allâme Tabâtabâî epistemoloji alanında yeni konu ve meseleleri gündeme getirmiştir; bunların arasında aşağıdakiler sayılabilir:

1. Duyusal iletişim teorisi
2. Felsefî realizm sorununun farklı bir yorumu.

e- Antropoloji; Allâme'nin antropoloji alanında yenilikçi görüşleri vardır ve istihdam teorisi bu alandaki en popüler teorilerden biri olarak kabul edilmektedir.

f- Metodoloji; felsefî ve aklî konularda ispat yönteminin yeniden canlandırılması ve felsefî konularda tasavvufî, teolojik, şiîrsel önermeler vb. kullanılmasından kaçınılması da bu alanda Allâme Tabâtabâî'nin girişimlerinden biridir.

Kültürel Hizmetler

Allâme'nin Kum'daki yaşantısı sırasında kültürel faaliyetleri ve hizmetlerine de sık sık tanık olduk. Bunlardan bazılarını kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- Yeni bir tefsir yöntemi oluşturmak; tamamen ıslahatçı ve yenilikçi olan bu yöntem Kur'an'ın Kur'an'a yorumlanması şeklinde olmuştur.

- Felsefî ve entelektüel düşünceyi yayıp terviç etmesi.

- Ehl-i Bey'te (as) ait olan eserlerin yayımlanma çabaları; bu bağlamda Bihârü'l Envâr'ın yayımı onun denetiminde yapılmıştır.

- Röportaj ve yazışmalar yoluyla Şîî düşüncesini beynelmilel sahaya yaymak.

- Medrese ve üniversitelerin arasında yer alan çok sayıda nitelikli öğrenci yetiştirerek onları bilimsel ve entelektüel camiada öne çıkarmak.

- Fikrî konularda bir özgürlük dalgası yaratmak.

- Dünyanın önde gelen bilimsel şahsiyetleriyle iletişim kurmak; Fransız Sorbonne Üniversitesi'nde eğitmen olan Profesör Henry Corbin ile çok sayıda toplantı düzenlenmesinin yanı sıra Amerikan Colgate Üniversitesi üstatlarından bilim adamı Prof. Dr. Kenneth Morgan ile Batı felsefeleri hakkında bir konuşma planı.

- Bidâyetü'l Hikme ve Nihâyetü'l Hikme adlı felsefe eğitim kitaplarının kaleme alınması ve bu şekilde farklı düzeylerde öğretim için uygun ders kitaplarının derlenmesi.

- İslam felsefesini tanıtmak ve önde gelen profesörlerle buluşup konuşmak için Tahran ve ülkenin diğer bölgelerine çok sayıda gezi düzenlenmesi.

- Çağın ihtiyaçlarına dikkat etmek ve şüphelere yanıt vermek; İslam'da kadın hakları, kölelik gibi konuların ele alınması; İslam ve özgürlük, İslam'ın sosyal ve politik sistemi, Şîîliğin tanıtılması ve diğer yeni teolojik konular.

- Dinin akıl ve bilimle uyumluluğuna dikkat çekmek.

Telifler ve Eserler

Allâme Tabâtabâî birbirinden kıymetli eserler yazmıştır; ama bunların arasında iki önemli bilimsel eseri vardır ki diğer eserlerine göre daha fazla ilgi görmüştür:

1- el-Mizân Tefsiri; Bu eser Arapça olarak 20 cilt halinde yazılmış ve başta Farsça dâhil birçok dile de çevrilmiştir. el-Mizân Tefsiri 20 ciltte 20 yıl süre zarfında kaleme alınmış ve nihayetinde 1972 yılı Ramazan ayının 23. gecesinde (Kadir Gecesi) son bulmuştur. el-Mizân, çok az araştırmacının kendisini yeterli gördüğü temel meselelerle birlikte çeşitli konuları içermektedir. Yöntemi Kur'an ayetlerinin diğer ayetlerin yardımıyla yorumlanması olup, Peygamber ve masum imamların hadislerine de ciddi önem verilmiştir. Bu metot, tefsir tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu yorumlamada felsefî, teolojik, mantıksal, sosyal, siyasal, ahlâkî, eğitimsel ve edebî konularda birçok inceleme bulunmaktadır.

Şehit Ayetullah Murtaza Mutahhârî bu tefsirle ilgili şunları söyler:

“el-Mizân, İslam'ın başlangıcından günümüze kadar Şîî ve Sünnîler arasında yazılan en güzel tefsirdir. Bu tefsir tamamıyla düşünülmüş ve içeriğinin çoğu esrarengiz ve doğaüstü ilhâmlardan gelmektedir. İslamî ve dinî konularda çözüm anahtarının el-Mizân Tefsiri'nde bulunmadığı bir problemle karşılaşmadım. Ne aradıysam onda buldum.”⁹

2- Felsefe'nin Temelleri ve Realizm Metodu; Bu kitap 14 felsefî makale içermektedir. 40'lı ve 50'li yıllarda yazılmış ve seçkin öğrencisi Üstad Ayetullah Murtaza Mutahhârî tarafından karşılaştırmalı felsefe yaklaşımıyla anlatılmıştır. Bu kitap, felsefî konuların İslam felsefesi yaklaşımlarına ve yeni Batı felsefesine göre araştırıldığı ilk ve en önemli kitaplardan birisidir.

Adı geçen iki eserin yanı sıra Allâme'nin diğer eserlerinden bazıları şunlardır:

a- Necef'te ve Arap dilinde yazılmış eserler:

Risâletü fi'l-Burhân

Risâletü Muğâlete

Risâletü fi'l-Tahlîl

Risâletü fi't-Terkîb

Risâletü fi'l-İtibârîyât

Risâletü fi'n-Nûbuvvât ve'l-Menâmât

b- Tebriz'de yazılmış eserler:

Risâle der İsbât-i Zât

Risâle der Esmâ ve Sîfât

Risâle der Ef'al

⁹ Şehit Mutahhârî Külliyyatı, c.25, s.429

Risâle der Vesâit Miyân-i Hûdâ ve İnsân

Risâle-yi İnsân Kable'd-Dûnyâ

Risâle-yi İnsân fi'd-Dûnyâ

Risâle-yi İnsân bade'd-Dûnyâ

Risâle der Velâyet

Risâle der Nûbuvvet

Silsile-yi İnsâb-i Tabâtabâîyân-i Azerbâyecân

c- Kum'da yazılan eserler:

el-Mizân fi't-Tefsiri'l-Kur'ân

Mebde ve Meâd Risalesi

Kifâyetü'l Usûl Haşiyesi

Sünen-i Nebî; Bu kitabın notları Necef'te yazılmış ve Kum'da düzenlenmiş ve sonrasında tercüme edilmiştir.

İslâm'da Şia; Bu kitap farklı dillere çevrilip basılmıştır.

İslâm'da Kur'ân

Bidâyetü'l Hikme; özet ve akıcı bir felsefe eğitim kitabıdır.

Nihâyetü'l Hikme; Bidâye'nin üzerinde bir çalışma olup Allâme'nin girişimlerini, yeniliklerini ve en son felsefî görüşlerini içerir.

Esfâr Haşiyesi

Felsefe'nin Temelleri ve Realizm Metodu

Risâle-yi Kuvve ve fi'il

Ali (as) ve İlâhî Felsefe

Vahiy veya Gizemli Bilinç

Bihârü'l Envâr'ın bazı ciltlerine şerhler

İslâm Hükümeti Risalesi

Risâle-yi der Vesâit

Usûl-i Kâfî Şerhi

Şeyh Ensârî Mekâsibi Haşiyesi

İslâm'da Siyaset ve Yönetim Kuramı

Aşk Risalesi

Bahsedilen bu eserlerin dışında birçok risale, mektup ve diğer eserler de Allâme'den bize birer yadigâr olarak kalmıştır.

Öğrenciler

Allâme Tabâtabâî'nin bilgi dağarcığı ve yetenekleri sayesinde birçok kişi aynı pervanelerin mumum etrafını sarması gibi onun bilgi ve birikiminden faydalanmak için etrafını sarmasına neden olmuştu.

Çağdaş dönemde onun kadar öğrenci yetiştirmeyi başaran çok az kişinin bulunduğunu söylemek sanırız ki hiç de yanlış olmaz ve üstelik bu kimselerin çoğu da alanının mütehassısı olması nedeniyle üniversite ve medreselerde sık sık adlarından söz ettirmeyi başarmışlardır.

Bu öğrencilerden bazılarının isimlerini şöyle sıralayabiliriz:

- Ayetullah Şehit Murtaza Mutahharî
- Ayetullah Şehit Dr. Seyyid Muhammed Hüseyin Behişî
- Ayetullah Şehit Dr. Muhammed Müfettih
- Ayetullah Şehit Dr. Muhammed Cevâd Bâhûner
- Ayetullah Şehit Ali Kuddûsî
- Ayetullah (İmam) Seyyid Musa Sadr
- Ayetullah Seyyid Celâleddin Aştîyânî
- Ayetullah Abdullah Cevâdî Amulî
- Ayetullah Ca'fer Subhânî
- Ayetullah Nâsır Mekârim Şîrâzî
- Ayetullah Hüseyin Nurî Hamedânî
- Ayetullah Hüseyin Mezâhir
- Ayetullah Muhammed Takî Misbâh Yezdî
- Ayetullah Hasan Hasanzâde Amulî
- Ayetullah İbrahim Eminî
- Ayetullah Seyyid Abdulkarim Musevî Erdebilî
- Ayetullah Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseyinî Tehrânî
- Ayetullah Hüseyin Ali Muntazerî
- Ayetullah Abbas İzedî
- Ayetullah Yahya Ensârî Şîrâzî
- Ayetullah Muhammed Muhammedî Geylânî
- Ayetullah Ali Saadetperver
- Ayetullah Müslim Melekûtî

- Ayetullah Ali Ekber Mes'ûdî Humeynî
- Ayetullah Hüseyin Şebzendedâr Cehremî
- Ayetullah Seyyid Muhammed Bakîr Ebtehî
- Ayetullah Seyyid Mehdi Ruhânî Kummî
- Ayetullah Mirzâ Ali Ahmedî Miyâncî
- Ayetullah Ebutâlib Tecilî
- Ayetullah Seyyid Murtaza Cezâirî
- Hücetü'l İslam Dr. Ahmed Ahmedî
- Prof. Henry Corbin
- Dr. Gulâmhüseyin İbrahimî Dinânî
- Ayetullah Seyyid Muhammed Hüseyin Derçei
- Ayetullah İsmail Mûezzî
- Ayetullah Abdulhamid Şeribânî
- Ayetullah İsmail Sayinî Zencânî
- Ayetullah Seyyid İzzeddin Zencânî
- Ayetullah Azizullah Huşvakt
- Ayetullah Muhammed Mümin
- Ayetullah Seyyid Hasan Tahirî Hurremabadî
- Ayetullah Ebulkasım Mahcub Cehremî

Vefat

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâî hk. 1401 Şaban ayının üçüncü günü (06 Haziran 1981) Hz. İmam Rıza'yı ziyaret etmiş 22 gün sonra ise hastalığı nedeniyle Tahran'a nakledilmişti. Bir süre sonra Kum'a nakledilip evinde yatmış ve bir müddet sonra da durumunun kötüleşmesi üzerine Kum'daki Ayetullah Gûlpeygânî Hastanesi'nde bir hafta müşahade altında kalmıştı. Ahir-i ömürlerinde ruh hali iyice değişmiş, murakabeşi yoğunlaşmış ve sürekli Hafız Şirâzî'nin şu beytini okuyup ağlamıştı:

کاروان رفت و تو در خواب و بیابان در پیش
کی روی؟ ره زکه پرسى؟ چه کنی؟ چون باشی؟

*Gitti kervan amma sen uykuda, önünde çöl,
Ne zaman gider, kime sorar, ne eder, nasıl olursun?*¹⁰

¹⁰ Divân-ı Hâfız, 458. gazel

Nihayetinde 18 Muharrem 1402 (15 Kasım 1981) tarihinin sabah vaktinde bu yüce ve asil ruhlu âlim Hakk’a yürüdü ve ebedî istirahatgâhına doğru yola koyuldu. O dönemin bu emsalsiz şahsiyetinin mukaddes naaşı öğrencilerin, talebelerin ve iman edenlerin acı-ları arasında ve Ayetullah el-Uzma Hacı Seyyid Muhammed Rızâ Gûlpeygânî’nin kıldır-dığı cenaze namazını ile Hazret-i Fatıma Masume’nin kabri civarına defnedildi.

“وَسَلَّمَ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يَبْعَثُ حَيًّا”

“Selam olsun ona, doğduğu gün, öleceği gün ve diri olarak kaldırılacağı gün.”¹¹

¹¹ Meryem, 15